

Makale Künyesi (Araştırma): Al, E. (2019). Türkçe deyimlerde söz metaforları üzerine bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 (2), 391-406.

TÜRKÇE DEYİMLERDE “SÖZ” METAFORLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Esin AL¹

ÖZET

Metaforlar üzerine bugün birçok alanda çalışma yapılmaktadır. Metaforun ne olduğu, bir kavramın metaforlaşma süreci, zihnin metafor üretme süreci ve aşamaları, kavramların kategorize edilmesi gibi çokça teorik araştırmalar yapılmıştır ve yapılmaya da devam etmektedir. Bunun yanında ise metaforlar üzerine uygulamalı çalışmalar da sürdürülmektedir. Bu çalışmanın çıkış nedeni ise metafor üzerine yapılan uygulamalı çalışmalar içerisinde, Türkiye Türkçesi bağlamında *söz* kavramı üzerine yapılmış bir çalışmaya rastlanmamış olmasıdır. Çalışmada Türkiye Türkçesi deyimlerinde geçen *söz* ve türevi sözcükler (*lâf, lakırdı*) *söz* kavramının dil düzleminde işaretleri olarak kabul edilmiş ve böylelikle bu kavramın hangi imgelere sahip olduğu ve nasıl metaforlaştırıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada; Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* kitabından derlenmiş, içerisinde *söz, lâf, lakırdı* sözcükleri bulunan deyimlerin seçilmesi yoluyla oluşturulmuş veri tabanından yararlanılmıştır. Çalışmanın kuramsal tabanı ise Zaltman ve Zaltman (2017)'den yararlanılarak oluşturulmuştur. Derlenen deyimler sırasıyla *yüzey metaforlar, metaforik temalar ve derin metaforlar* bağlamında değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucunda ise *söz* kavramının Türkiye Türkçesinde en çok KONTROL, en az ise DENGİ imgelerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Söz, deyim, metafor, Türkiye Türkçesi.

AN EVALUATION ON "SÖZ" METAPHORS IN TURKISH IDIOMS

ABSTRACT

Nowadays there are a lot of multidirectional research about metaphors. There are many theoretical researches such as what is metaphor, metaphorization process of a concept, the process and

¹ Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Arş. Gör. e.al@cu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7581-9529>

stages of metaphor production of mind and categorization of concepts and these researches are continuing. In addition to these theoretical studies, there are also applied studies and metaphors are analyzed in these researches. The reason of this study is in applied studies on the "söz" metaphors is not found yet in Turkish. In this study, the words "söz, laf, lakırdı" used in Turkish idioms were accepted as signs of the "söz" metaphor in the language. The aim of this study is to try to explain which images the "söz" concept has and how it has been metaphorised. The database of this study is compiled from consists of idioms with the word "söz, laf, lakırdı" in Omer Asim Aksoy's *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. The theoretical basis of the study was established by using Zaltman ve Zaltman (2017). The compiled idioms were evaluated in the context of "surface metaphors" and "deep metaphors". As a result of the study was found that "söz" concept, as deep metaphors, has KONTROL image at most and BALANCE image at least.

Keywords: Speech, idiom, metaphor, Turkish.

GİRİŞ

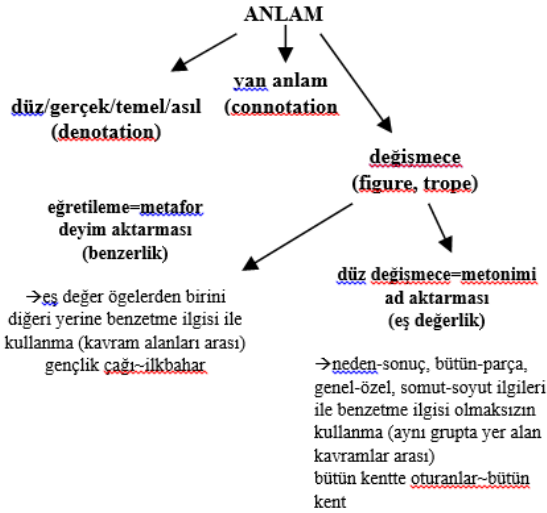
Anlam, çokça disiplinin üzerine düşünüp tartıştığı bir konudur. İnsanın anlam oluşturma gerekçeleri ve onu anlam bulmaya yönlendiren temel motivasyon kaynaklarının neler olduğu üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Henüz hâlâ bir görüş üzerinde toplanılmamış olmakla beraber, "anlam"ı anlama çabası sürekli yeni bir aşamaya taşınmaktadır. "Anlam"ın ne olduğu üzerine yapılan araştırmalar, daha başka çalışma ve belki yine "anlam" konusunun kendisi kadar karmaşık olan *kavram*, *metafor* gibi diğer araştırma alanlarını da beraberinde getirmiştir.

Anlam, *Türkçe Sözlük'te (TS)*; "bir kelimeden, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, mana, meal, fehda, deme, mazmun, medlul, valör" şeklinde tanımlanmaktadır (2011, s. 127). Vardar ise "dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce, içerik" diye tanımlayarak anlamın bağlamdan ayrı düşünülemeyeceğini ifade etmiştir (2002, s. 18). Özer, yapmış olduğu taramalar sonucunda, anlamı; zihinde olmayanın zihinde olmaya başlaması, olmayanın artık olması, adsız olana ad verilmesi, karşılıksız olanın karşılığının bulunması şeklinde tanımlamıştır (2015, s. 144). Bu tanımlara bakıldığında göstergenin onu saran dil-dışı etkenlere (toplumsal, kültürel, inançsal...) bağlı olarak gösterileni işaretleyebildiği görülürken, bunun yanında dil-içi etmenlerin de etkisiyle herkesin bildiği, akla gelen ilk anlamı dışında sembolik, metaforik bir anlam da işaretleyebileceği görülmektedir. Sembolik, metaforik anlam sözcüğün özünde ya da ilk ürettiği anda olmayan ancak çeşitli

sebeplerle içerisine girdiği bağlamda kazandığı yeni anlamlar olarak görülebilir. Anlam sonsuz iken dil birimleri sınırlı olduğu için, zihin şekillendirdiği karmaşık bir fikri, sembolik bir gösterge ve buna bağlı gösterilen seçerek anlatabilmektedir. İlkel bilinç ile düşünüldüğünde muhtemel ki önce bütün canlılar sesler çıkardılar. İnsan doğa üzerinde çift eklemli bir dil oluşturabilme kabiliyetine sahip bildiğimiz tek canlı olduğu için çıkardığı sesleri birleştirdi ve bu sesleri daha büyük anlamlı birimler haline getirdi (Vardar, 1998, s. 10). Ancak dil, hâlâ zihnin üretebilme hızına ve ürettiği şeyleri ve olguları anlamlandırabilme hızına, karmaşıklığına yetişemediği yani sınırlara sahip olduğu için, bu dil birimlerinin işaretlediği anlam yelpazesi zaman içerisinde genişlemek zorunda kaldı. Yani her birim için birden çok bağlamda kullanılacak ve her biri kendi içinde çok karmaşık ilişkileri işaretleyen yüzey ve derin anlam katmanları oluştu. Bu anlam katmanları (lahana gibi), sözcüğün işaretlediği çekirdek anlama görecek yakın ya da uzak olmasına bağlı olarak başka başka adlar aldı.

Kaynaklar tarandığında anlamın temel sayılabilecek üç değeri üzerinde çoğunluğun hemfikir olduğu görülmektedir. Birincisi *düz* (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 107; Karaağaç, 2017, s. 346; Vardar, 2002, s. 85) *gerçek/temel/asıl* (Korkmaz, 2017, s. 79) *anlam (denotation)*, gösteren ile gösterilen arasındaki anlamsal ilginin toplumun büyük kesiminin uzlaşısı ile belirlendiği ve sözlükte karşılaşılan ilk anlamdır. Konuşurların neredeyse tamamı sözcüğün düz anlamında hemfikirdir. Bir diğer anlam değeri olan *yan anlam (conotation)* üzerine ise iki görüş süregelmektedir. Bunlardan birincisi yan anlamı düz anlam içerisinde ele alıp beraber değerlendirenlerdir. Bu görüşü savunanlar, sözcük ya da söz öbeğinin verdiği anlamın düz anlamdan çok uzaklaşmadığını ve hâlâ yan anlam üzerinde de toplumun büyük çoğunluğunun uzlaşısı olduğunu düşünmektedirler. Bir diğeri ise sözcük ya da söz öbeğinin düz anlamı dışındaki tüm anlamsal değerlerini yan anlam içerisinde değerlendiren görüştür. Son olarak *değişmece/mecaz(figure, trope)* ise eşdeğer iki ögeden *benzetme ilgisi ile birini diğeri yerine kullanarak (eğretileme=metafor=deyim aktarması=istiare)* ya da *benzetme ilgisi olmaksızın* bütünü parça, nedeni sonuç, geneli özel, somutu soyut yerine koyarak adlandırmadır (*düz değişmece=ad aktarması=metonimi*) (Vardar, 2002; İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013). Metafor, dikey/paradigmatal düzlemde meydana gelebilecek değişikliklere bağlı anlam özellikleri iken metonimi yatay/sentegmal düzlemde meydana gelebilecek değişikliklere bağlı ortaya çıkan anlam özellikleri olarak değerlendirilebilir (Dirven, 2003, s. 77). Mecazın bir türü olarak görülen metafor kimi araştırmacılar tarafından mecazın kendisi olarak da görülebilmektedir (Kerimoğlu, 2017, s. 216). Ayrıca Kerimoğlu, metonimi metofurun bir türü olarak

değerlendirmektedir (2017, s. 216). Bununla beraber metaforun iki kavram alanı arasında yapılan eşleştirmelerde, metoniminin ise bir kavramsal alan içerisindeki kavramlar arasında yapılan eşleştirmelerde gerçekleştiğini düşünen araştırmacılar da bulunmaktadır (Koşaner-Yozgat, 2014, s.198). Özetle aşağıdaki gibi bir tablo yapmak mümkün görünmektedir:

Bu çalışmada; Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nde geçen, içerisinde *söz* ve türevi sözcüklerin bulunduğu deyimler incelenerek, *söz* kavramının nasıl somutlaştırıldığı yani metaforlaştırıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada *söz* kavramının metafor olma süreci; *söz* konusu kavramın Türkçede kullanım sıklığı göz önünde bulundurularak, en iyi temsilcisi olan *söz* göstergesi üzerinden incelenmiştir.

Yapılan tarama sırasında doğrudan *söz* ve türevleri göstergelerin yer almadığı ancak dolaylı olarak bu göstergelere atıf yapılan *ağızdan dirhemle çıkmak*, *ağız birliği etmek*, *ağızda sakız gibi çiğnemek*, *ağızdan baklayı çıkarmak*, *ısıtıp ısıtıp önüne koymak*, *leb demeden leblebiyi anlamak* gibi tartışmaya açık olabilecek deyimler çalışmanın sınırları dışında tutulmuş ve böylelikle *söz* kavramını temsil eden *söz* ve türevleri göstergelerin zihinde hangi derin

metaforların işaretleyicisi olduğunun tartışılması amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada metafor ve metafor olma süreçlerinin felsefi boyutu değil tamamen dilsel düzleme yansıyan boyutu değerlendirilmiştir. Kavramın metaforik ifade şekilleri, bağlam merkezli olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu noktada deyimlerde *söz* kavramının hangi göstergelerle somutlaştırıldığına dikkat çekmekte yarar bulunmaktadır. Deyimler tarandığında en çok Türkçe kökenli *söz* sözcüğünün kullanıldığı, hemen ardından Farsça kökenli *laf* sözcüğünün ve son olarak da yansıma bir kökün türemiş hâli olan *lakırdı* sözcüklerinin kullanıldığı görülmüştür.

Metaforlar kavramsaldir ancak izleri dilsel işaretleyiciler üzerinden takip edilebilmektedir (Özezen, 2019). Buna bağlı olarak *söz* de dünyada bir göndergeye sahip olmayan ve yalnız başına algılanamayan soyut bir kavramdır ve metaforlar yoluyla somutlaşarak dilde ifade bulabilme şansına sahip olur. Özezen kavramın dilde somutlaşmış biçimi olan sözcüklere *adres* demektedir (2019, s. 344). Adres; her zaman metaforik bir ifadenin içinde yer almayabilir, kimi zaman da dolaylı göstergelerle atıf yapıyor olabilir.

20. yy metafor üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, *Çağdaş Metafor Kuramı* ile bilinen Lakoff ve Johnson, metaforları *kavramsal (yüksekte olan değerlidir)* ve *dilsel metaforlar(altın yere düşmekle değersizleşmez)* olarak ikiye ayırmışlardır (2015). Bir diğer önemli isimler olan Evans ve Green ise *Kavramsal Metafor Kuramı* adını verdikleri yaklaşımla metaforun doğası gereği kavramsal olmak zorunda olduğunu belirtip Lakoff ve Johnson'a karşı çıkmış ve kavramsal olmasını metaforun bir alt özelliği olarak değil metaforun kendisi olarak değerlendirmeyi tercih etmişlerdir (2006).

Bu çalışmanın kavramsal tabanını Zaltman ve Zaltman oluşturmuştur (2017). Araştırmacılar söz konusu çalışmalarını zihnin işleme sürecini anlayarak ürün satışını ne derecede etkileyebileceklerini göstermek amacıyla hazırlamışlardır. Zaltman ve Zaltman, metaforların kişilerin nasıl düşündüğünü göstermesi açısından önemli semboller olduklarını düşünmektedir (2017, s. 11). Dünyanın neresinde olursa olsun, hangi tarih bahçesinde büyümüş olunursa olsun insanlar az sayıda ortak metafordan yararlanmaktadır (s. 14). Metaforlar, en genel ifadesi ile soyut düzlemde yani kavramsal olarak zihinde yer alan ifadelerin dilsel işaretleyicilerle ifade edilebilecek düzleme taşınması yani somutlaştırılmasıdır. Zaltman ve Zaltman, metaforun üç düzeyi olduğunu düşünmektedir. Birinci düzey metaforlar *yüzeysel metaforlardır*. Yüzeysel metaforlar, metaforların dil düzlemine

aktarılmış, somut biçimleridir. Kullanıcılar, bu yüzeysel metaforlar aracılığıyla derin metaforlara inebilmektedirler (Zaltman ve Zaltman, 2017, s. 14). İkinci düzey ise *metafor temaları*dır. Metafor temaları, yüzeysel metaforların altında gizli olan, benzer birden fazla yüzeysel metaforunun temelini oluşturan ya da hepsinin birden ortak sonucu olan temalardır (s. 15). Örn. *Laf taşımak, söz atmak, söz düşmemek* gibi yüzeysel metaforları *sözün ağır bir cisim olduğu* metafor temasının dilsel boyutta işaretleyicileridir. Üçüncü düzey ise *derin metaforlardır*. Bu metaforlar diğer düzeylere kıyasla daha az ama daha evrenseldir. Derin metaforlar, toplumsal ilişkiler ve deneyimlerimiz sonucunda kullanıcı bile fark etmeden yer eder ve yapılan seçimlerde etkisini gösterir (s. 34). Lakoff ve Johnson'un *töz metaforları* başlığı altında işlediği ve tüm metaforların çekirdeği olarak görülebilecek temel metaforların Zaltman'larda *derin metaforlar*; *töz metaforlardan* türeyen *karma metaforların* ise Zaltman'larda *metaforik tema* başlığı ile değerlendirildiği söylenebilir (Lakoff ve Johnson, 2015, s. 54-62). Ayrıca bu çalışmalara ait terimler arasında şöyle bir karşılaştırma yapmak da konunun çerçevesini netleştirecektir:

Lakoff ve Johnson (2015)	Zaltman ve Zaltman (2017)
Dilbilgisel Metafor	Metaforik İfade
Kavramsal Metafor	Metaforik Tema
Ontolojik Metafor	Metafor

Zaltman ve Zaltman (2017)'a göre derin metaforlar dört dayanağa göre oluşturulurlar: 1. Farklılıklar, 2. Karşıtlıklar, 3. Kalıplar, 4. Gruplama. Buna dayanarak onlar, *yedi dev* dedikleri yedi tane derin metafor tespit etmişlerdir: DENGE, DÖNÜŞÜM, YOLCULUK, KAP, BAĞLANTI, KAYNAK, KONTROL. Bu *yedi dev* ile bağlantılı ve ama ikincil önemde olduğunu ifade ettikleri dört derin metafordan daha bahsederler: Hareket/Devinim, Kuvvet, Doğa, Sistem.

Çalışmada *söz* kavramının metaforlaştırılması *yedi dev* dikkate alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Öncelikle Özezen'in *akil* kavramına *eyleyen ve eyleme konu olan* bağlamında yaklaşımı (2019), bu çalışmada da kullanılarak *söz* kavramının *eyleyen* olarak mı, *eyleme* konu olarak mı zihinde yer ettiği üzerine düşünülmüştür. Bu bağlamda deyimler incelendiğinde *sözün* kimi zaman *eyleyen* yani özne olarak kişileştirildiği, kimi zaman da *söz* konusu *eyleme* konu olarak nesneleştirildiği görülmüştür.

Tablo 1. Deyimlerde özne/eyleyen ve nesne/eyleme konu olan bağlamında *söz*²

deyim (yüzey metaforu)	özne/ eyleyen	nesne/eyleme konu olan	
		doğrudan	dolaylı
ağır söz söylemek (478).		x	
ağızdan laf(söz) çalmak/almak (479).		x	
beylik söz söylemek (569).		x	
bir araba laf söylemek (574).		x	
bir çift söz söylemek (576).		x	
büyük söz söylemek (599).		x	
iki çift laf/söz etmek (791).		x	
iki sözü bir araya getirememek (793).		x	
laf olmak torba dolmak (863).	x		
laf/ söz atmak (861).		x	
laf/lakırdı taşımak (864).		x	
laf/söz kâhyası olmak (479).	x		
laf/söz kaldırmamak (863).		x	
lafı/lakırdıyı/sözü ağzına tıkamak (862).		x	
lafı/lakırdıyı/sözü çevirmek (862).		x	
lafı/lakırdıyı/sözü çevirmek (862).		x	
lafı/lakırdıyı/sözü çiğnemek (863).		x	
laf/lakırdı/söz altında kalmamak (861).			x
laf/söz aramızda (861).	x		
lafı ağzından kaçırmak (862).		x	
laf/söz düşmemek (862).	x		
laf/söz ebesi olmak (862, 945).	x		
lafın gümrüğü olmamak (863).	x		

² *Söz/lâf/lakırdı* sözcükleri aynı yapılarda tek örnek olarak alınmıştır: Örneğin *lafı/lakırdıyı/sözü çevirmek* (Aksoy, 1988, s. 862).

lafı/lakırdıyı/sözü ağzında gevelemek (862).		x
lakırdı ağzından dökülmek (864).	x	
lakırdı/sözü ağzından dirhemle çıkmak (864).		x
söz almak (944).		x
söz altında kalmamak (944).		x
söz ayağa düşmek (945).	x	
söz çıkmak (945).	x	
söz geçirmek (945).		x
söz getirmek (946).		x
söz kesmek (946).		x
söz sahibi olmak (946).	x	
söz tutmak (945).		x
söz vermek (948).		x
sözde kalmak (945).		x
söze yatmak (945).		x
sözü ağzında bırakmak (947).		x
sözü bağlamak (947).		x
sözü getirmek (947).		x
sözü kesmek (947).		x
sözü yere düşmek (948).	x	
sözünde durmak (948).		x
sözünden çıkmamak (948).		x
sözüne gelmek (948).		x
sözünü esirgememek (948).		x
sözünü geri almak (948).		x
sözünü tutmak (948).		x
sözünün eri olmak (948).	x	
uzun sözün/lafın kısası olmak (987).	x	

Tablo 1’de de görüleceği üzere *söz* kavramı 51 deyimim 13’ünde özne, 38’inde nesne olarak; nesne kullanımlarının ise 31’inin doğrudan nesne, 7’sinin dolaylı nesne olarak algılandığı görülmüştür. Bu bağlamda *söz* kavramının büyük çoğunlukla zihin tarafından nesne olarak algılandığı söylenebilir.

Söz ile ilgili deyimlerin Zaltman ve Zaltman’ın belirlemiş olduğu metaforun üç düzeyi bağlamında görünüşleri ise şöyledir:

Tablo 2. *Söz* metaforlarında üç düzey

DEYİM (yüzye metaforu)	METAFORİK TEMA	DERİN METAFOR
ağır söz söylemek (478).	Ağırlığı olan (taş) nesne	KAP
laf/lakırdı/söz altında kalmamak (861).	Ağırlığı olan (taş) nesne	KAP
laf/ söz atmak (861).	Ağırlığı olan (taş) nesne	YOLCULUK
laf/söz düşmemek ³ (862).	Ağırlığı olan (taş) nesne	KONTROL
lafı/lakırdıyı/sözünü ağızına tıkamak (862).	Ağırlığı olan (taş) nesne	KONTROL
laf/söz kaldırmamak (863).	Ağırlığı olan (taş) nesne	KAP
laf olmak torba dolmak (863).	Ağırlığı olan (taş) nesne	KAYNAK
laf/lakırdı taşımak (864).	Ağırlığı olan (taş) nesne	YOLCULUK/KAP
söz ayağa düşmek (945).	Ağırlığı olan (taş) nesne	YOLCULUK
sözünü yere düşmek (948).	Ağırlığı olan (taş) nesne	YOLCULUK

³ Düşmek: “Ödevi veya yetkisi içinde bulunmak” (<http://sozluk.gov.tr/-erişim> tarihi: 28.08.2019).

sözü ağızda bırakmak (947).	Ağırlığı olan (taş) nesne	KONTROL
ağızdan laf(söz) çalmak/almak (479).	Pahası olan, sayılabilir/ölçülebilir; değerli-değersiz nesne	KAYNAK
beylik söz söylemek (569).	Pahası olan, sayılabilir/ölçülebilir; değerli-değersiz nesne	KONTROL
bir çift söz söylemek (576).	Pahası olan, sayılabilir/ölçülebilir; değerli-değersiz nesne	KONTROL
büyük söz söylemek (599).	Pahası olan, sayılabilir/ölçülebilir; değerli-değersiz nesne	KONTROL
bir araba laf söylemek (574).	Pahası olan, sayılabilir/ölçülebilir; değerli-değersiz nesne	KAP
iki çift laf/söz etmek (791).	Pahası olan, sayılabilir/ölçülebilir; değerli-değersiz nesne	KONTROL
lafın gümrüğü olmamak (863).	Pahası olan, sayılabilir/ölçülebilir; değerli-değersiz nesne	KONTROL
laf/söz kâhyası olmak (479).	Bakıma ve kontrole muhtaç, çocuk, bebek, yavru	KONTROL
laf/söz ebesi olmak (862, 945).	Bakıma ve kontrole muhtaç, çocuk, bebek, yavru	KONTROL
lakırdı/sözü ağızından dirhemle çıkmak (864).	Ağırlığı olan (taş) nesne	KAP/YOLCULUK
söz sahibi olmak (946).	Bakıma ve kontrole muhtaç, çocuk, bebek, yavru	KONTROL
sözünü esirgememek (948).	Bakıma ve kontrole muhtaç, çocuk, bebek, yavru	KONTROL
sözünün eri olmak (948).	Bakıma ve kontrole muhtaç, çocuk, bebek, yavru	KONTROL

lafı ağzından kaçırılmak (862).	Akışan, kayan bir şey; su, yağ	YOLCULUK/ KONTROL
lakırdı ağzından dökülmek (864).	Akışan, kayan bir şey; su, yağ	YOLCULUK
söz çıkmak (945).	Akışan, kayan bir şey; su, yağ	YOLCULUK/KAYNAK
lafı/lakırdıyı/sözü ağzında gevelemek (862).	Besin, yiyecek	DÖNÜŞÜM/KONTROL
lafı/lakırdıyı/sözü çevirmek (862).	Besin, yiyecek	DÖNÜŞÜM/KONTROL
lafı/lakırdıyı/sözü çiğnemek (863).	Besin, yiyecek	DÖNÜŞÜM/KONTROL
sözde kalmak (945).	Variş noktası	KAYNAK
sözünde durmak (948).	Variş noktası	KAYNAK
söze yatmak (945).	Variş noktası	KAYNAK
sözüne gelmek (948).	Variş noktası	YOLCULUK
sözünden çıkmamak (948).	Variş noktası	KAP
iki sözü bir araya getirememek (793).	Bağlanan, yakalanan, kaçan, kesilen nesne; ip	BAĞLANTI/ KONTROL/DENGE
uzun sözün/lafın kıyası (987).	Bağlanan, yakalanan, kaçan, kesilen nesne; ip	KAYNAK
söz tutmak (945).	Bağlanan, yakalanan, kaçan, kesilen nesne; ip	BAĞLANTI/ KONTROL/DENGE
söz kesmek (946).	Bağlanan, yakalanan, kaçan, kesilen nesne; ip	BAĞLANTI/ KONTROL

sözü bağlamak (947).	Bağlanan, yakalanan, kaçan, kesilen nesne; ip	BAĞLANTI/ KONTROL
sözünü tutmak (948).	Bağlanan, yakalanan, kaçan, kesilen nesne; ip	BAĞLANTI/ KONTROL
sözü kesmek (947).	Bağlanan, yakalanan, kaçan, kesilen nesne; ip	BAĞLANTI/ KONTROL
söz geçirmek (945).	Bağlanan, yakalanan, kaçan, kesilen nesne; ip	BAĞLANTI/ KONTROL
laf/söz aramızda (861).	Bağlanan, yakalanan, kaçan, kesilen nesne; ip	BAĞLANTI/ KONTROL/ DENGE
söz almak (944).	Elle tutulan nesne	KAYNAK/KONTROL
sözünü geri almak (948).	Elle tutulan nesne	DÖNÜŞÜM/KAYNAK/ YOLCULUK
söz vermek (948).	Elle tutulan nesne	KAYNAK/KONTROL
Sözü getirmek (947).	Elle tutulan nesne	YOLCULUK
Söz getirmek (946).	Elle tutulan nesne	YOLCULUK

SONUÇ

Çalışmada *söz* kavramı için *söz* sözcüğü yanında *laf* ve *lakırdı* sözcüklerinin de adres olarak kullanılabilirdiği görülmüştür. Deyimlerin bu bağlamda yapısal kurgulanışı *sıfat+belirtili isim tamlaması* (uzun sözün/lafın kısası), *isim+isim* (laf/söz aramızda) yapılarında olan iki örnek dışında, *isim+fiil* yani birleşik fiil yapılanmasına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada öncelikle çalışmanın veri tabanını oluşturan deyimlerde geçen *söz*, *laf* ve *lakırdı* sözcüklerinin söz konusu deyimlerde *özne/eyleyen* olarak mı yoksa *nesne/eyleme konu* olarak mı somutlaştırıldığı yani zihnin *söz* kavramını nasıl algıladığı sorusuna yanıt aranmıştır. Bunun sonucunda 51 deyimden 13'ünde *özne*, 38

tanesinde nesne olarak algılandığı görülmüştür. *Söz* kavramının nesne olarak kullanımlarının ise 31'inin doğrudan nesne, 7 tanesinin dolaylı nesne olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo 1).

Bu çalışmanın kuramsal alt yapısını oluşturan Zaltman ve Zaltman, zihnin çalışma ve metaforlaştırma sürecini BAĞLANTI, DENGE, DÖNÜŞÜM, KAP, KONTROL, KAYNAK, YOLCULUK+Doğa, Hareket, Kuvvet, Sistem olmak üzere 7+4 derin metafordan yola çıkarak açıklamaya çalışmıştır. İkinci grupta yer alan 4 derin metafor ilk grubun yan kolları olduğu için bu çalışmada *söz* kavramının nasıl metaforlaştırıldığı 7 dev, 7 derin metafor, üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda bakıldığında *söz* kavramının *metaforik tema* olarak görünüşleri şu şekilde tespit edilmiştir;

- Ağırlığı olan şey (taş):
KAP(5)>YOLCULUK(4)>KONTROL(3)
- Pahası olan sayılabilir, ölçülebilir, değerli, değersiz şey:
KONTROL(5)>KAYNAK(1)=KAP(1)
- Bakıma ve kontrole muhtaç şey:
KONTROL(5)
- Akışkan, kaygan, elle tutulamayan şey:
YOLCULUK(2)>KONTROL(1)=KAYNAK(1)
- Besin, yiyecek:
DÖNÜŞÜM(3)=KONTROL(3)
- Varış noktası:
KAYNAK(3)>YOLCULUK(1)=KAP(1)
- Bağlanan, yakalanan, kaçan, kesilen şey:
BAĞLANTI=KONTROL(8)> DENGE (3)> KAYNAK(1)
- Elle tutulan şey:
KAYNAK(3)=YOLCULUK(3)>KONTROL(2)>DÖNÜŞÜM(1)

Buna bağlı olarak *söz* kavramının aşağıdaki derin metaforlarla algılandığı görülmüştür;

- ağır olan, altında kalmabilen, kaldırılmayan, dirhemle verilen, içinden çıkılabilen "KAP" olarak;
- atılan, taşınan, düşen, kaçan, dökülen, çıkan, kendisine gelinen, geri alınabilen, getirilen yani hareket halinde olan "YOLCULUK" olarak;
- hak sahibi olunan, ağıza tıkanan ya da ağızda bırakılan, çalınan, gümrüğü, kahyası, ebesi, sahibi, eri olan, esirgenmesi gereken, gevelenen, ağızda çiğnenen, tutulan, kesilen, bağlanan yani "KONTROL" olarak;

- alınan, çalınan, kendisinde kalmabilen, kendisinde durulabilen, kendisinde yatılabilen, geri alınabilen bir “KAYNAK” olarak;
- gevelenen, çevrilen, çiğnenen, geri alınan ama değişmeyen, dönüşmeyen, beslemeyen “DÖNÜŞÜM” olarak;
- bir araya getirilemeyen, tutulan, arada kalan yani “DENGE” ve “BAĞLANTI” olarak algılandığı görülmüştür.

Söz kavramı bağlamında derin metaforların kullanım sayıları çoktan aza doğru aşağıdaki gibidir:

27 KONTROL	12 YOLCULUK	10 KAYNAK	8 BAĞLANTI	7 KAP	4 DÖNÜŞÜM	3 DENGE
---------------	----------------	--------------	---------------	----------	--------------	------------

Bu noktadan bakıldığında zihnin söz kavramını en çok KONTROL, en az DENGE derin metaforu ile ilişkilendirdiği görülmüştür.

Tablo 2’de de görüleceği üzere bir yüzey metaforu her zaman tek derin metafor göstermeyebilir, ki çalışmada tek derin metafor ile gösterilen örnekler de tartışmaya açıktır. Söz konusu örneklerde başka bakış açıları ile derin metafor sayısı artırılabilir. Çünkü Zaltman ve Zaltman’ın da dediği gibi (s. 39) zihin her zaman birden çok derin bağlantılarla çalışır ve üretir. Söz kavramı bağlamında ise sıklıkla birlikte kullanılan derin metaforlar aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

DÖNÜŞÜM~KONTROL

DÖNÜŞÜM~YOLCULUK

BAĞLANTI~KONTROL

BAĞLANTI~KONTROL~DENGE

Bu çalışmada söz kavramının yansıttığı derin metaforlar Türkiye Türkçesinde kullanılan deyimlerden yola çıkılarak ve içerisinde adres sözcük bulunan deyimler dikkate alınarak belirlenmeye çalışılmıştır. Söz konusu çıkarımlar başka bakış açıları ile değişime açıktır. Çalışmada söz kavramının en çok KONTROL derin metaforunu yansıttığı görülmüştür. Ancak söz konusu kavramın Türk toplumu için neden en çok bu derin metaforu işaretlediği sorusuna ancak Türkiye Türkçesinde söz kavramı ile ilgili diğer bütün yüzey metaforlarının tespiti ile yani veri tabanı genişletilerek ulaşılabilir. Bunun yanında birbirini sağlayan birden çok yöntemden yararlanarak ve içerisinde adres sözcük bulunmasa da dolaylı olarak söz kavramını işaret eden tüm örnekler dikkate alınarak yanıt aranabilir. Toplumbilimsel açıdan

da söz konusu metaforlara bakılması yolu ile gerçekçi sonuçlar elde edilebilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ö. A. (1998). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. Ankara: İnkılap Yayınları.
- Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil- Ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, T. (2018). Lakoff ve Johnson'ın metafor kuramı ve Eski Türkçe ile Orta Türkçede birleşik fillerde yük metaforu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 44, 163-181.
- Bayraktar, N. (2017). *Dil bilimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Cebeci, O. (2013). *Metafor ve şiir dilinin yapısal özellikleri*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Çetinkaya, B. (2017). Kutadgu Bilig'de kavramsal metaforlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 377-399.
- Demirci, K. (2014). *Türkoloji için dilbilim*. Ankara: Anı Yayınları.
- Dirven, R. (2003). *Metonymy and metaphor: different mental strategies of conceptualisation: metaphor and metonymy in comparison and contrast*. mouton de gruyter. Berlin-New York.
- Evans, V. ve Green, M.. (2006). *Cognitive linguistics an introduction*. Edinburgh: Edinburgh Üniversitesi Yayınları.
- Gen, S. (2014). Yusuf Atılgan'ın öykülerinde kapsayıcı metaforlar. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 161-176.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2017). *Kuram ve uygulamalarla dilbilim, göstergebilim ve Türkoloji-genel dilbilime giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Koşaner, Ö. ve Yozgat, U. (2014). Türkçede kavramsal karmaşıklar: Düz-eğretilemece. *International Journal of Language Academy*, 2 (4), 195-208.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (2015). *Metaforlar, hayat, anlam ve dil*. G. Y. Demir (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

- Martinet, A. (1998). *İşlevsel genel dilbilim*. B. Vardar (Çev.). İstanbul: Multilingual.
- Özer, S. (2015). Türkçede anlam ve kavram terimleri üzerine/ Ogden ve Richards'ın üçgenine yeniden bakmak. *International Journal of Language Academy*, 3 (1), 142-158.
- Sausseure, F. (1998). *Dilbilim dersleri*. B. Vardar (Çev.). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Şerifoğlu, Y. (2012). Dil-zihin ilişkisi çerçevesinde metaforlar. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 123-131.
- Türk Dil Kurumu Çeviriçi Sözlük (2019). Erişim Adresi: <http://sozluk.gov.tr/> (28.08.2019).
- Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yunusoğlu, M. K. (2006). Türkiye Türkçesi bilgisayar metaforları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 51-60.
- Yunusoğlu, M. K. (2016). *Budist Türk çevresi eserlerde metaforlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüceol Özezen, M. (2019). Türkiye Türkçesinde akıl metaforları üzerine bir değerlendirme. *International Journal of Language Academy*, 7 (1), 340-359.
- Zaltman, G. ve Zaltman, L. H. (2017). *Pazarlama metaforları*. Ü. Şensoy (Çev.). İstanbul: MediaCat Kitapları.